

Een gevaar dat de ziel in wil

De Balie/SLAA 7 november 2003

Lezing bij de boekpresentatie Andreas Burnier, *Een gevaar dat de ziel in wil*.

Daniel van Mourik

Wie is Andreas Burnier en waarom? Deze vraag stelde een lerares Nederlands midden jaren zeventig in Nijmegen aan haar leerlingen en sindsdien is deze vraag een gevleugelde uitspraak geworden in onze familie- en kennissenkring.

Want wie is deze bijzondere vrouw die ik als hoogleraar, schrijver, vriendin, partner, huisvrouw en geliefde dertig jaar lang heb gekend?

Is Andreas Burnier Catharina Irma Dessaur, roepnaam Irma, het kind dat werd geboren op 3 juli 1931? Is zij Ronnie van Dijk, het 'Indische' kind dat onder die zelfgekozen seksneutrale naam drie jaar zonder haar ouders zat ondergedoken in zestien pleeggezinnen? Is zij Reinier, het vanwege haar vrouwelijke lichaam marginale lid van de elitaire mannenclub de *George Kreis*? Is zij Andreas Burnier, de schrijver achter het mannelijk pseudoniem? Is zij C.I. Dessaur de hoogleraar Criminologie met achtergrond filosofie? Of is zij Atara, de naar het Jodendom teruggekeerde geassimileerde joodse vrouw die onder deze naam in sjoel werd opgeroepen?

En als het u nu al duizelt dan gaan we nog even door met de diverse bijnamen die haar damesvrienden haar gaven zoals De oude Toveraar, de oude Sappho en ander die meer tot het privédom behoren. Voeg bij al deze benamingen ook nog die zij zichzelf, vaak in de reviaanse traditie, gaf en waarmee zij haar brieven ondertekende zoals: jonkheer Burnier, uw huisvrouw, uw docent, je medeschrijfslaaf, jullie geleerde Broer, een Circusjongen, uw zeesleekkapitein. En dan heb ik nog niet eens gesproken over de omschrijvingen van haar persoon door geboorneerde professorenvrouwen in Nijmegen, van mensen die zij met haar uiterlijke verschijning choqueeerde onder wie Hare Majesteit zelve toen zij op een diner van Premium Erasmianum samen met haar dochter Ingeborg in smoking verscheen, en van sommige publicisten en critici die niet gehinderd door enige kennis van het bovenzinnelijke haar snerend omschreven als een zweverig kruidenvrouwtje.

Al deze namen, bijnamen en benamingen zeggen iets over Andreas haar speelsheid, haar onverwoestbare humor en zelfspot, maar ook over haar verscheurdheid het gevoel te zijn geboren in een verkeerd lichaam, over haar woede over het seksefascisme, over de wanhoop naar het leven te zijn gestaan op grond van haar joodse afkomst, over het verlangen naar 'ongrijpbaarheid', het niet opgesloten te zijn in wat voor hokje dan ook. Zij zeggen wat over de verschillende facetten van haar persoon, over de diverse perioden in haar leven en de nadruk die daarin vervolgens op een of meer facetten lag. En ze zeggen iets over wat zij bij vriend en vijand aanroerde. De namen geven zoals een geologische afgraving een beeld van de gelaagdheid van haar bestaan. Een gelaagdheid waarin de lagen niet altijd duidelijk onderscheiden zijn en ook niet altijd in dezelfde richting lopen. Zij kruisen elkaar, maar er is er een die er als het ware verticaal doorheen snijdt en die zij zelf als volgt heeft omschreven:

‘Als ik mijzelf nu moet etiketteren, zou ik zeggen dat ik behoor tot de spirituele zoekers en werkers in de mensheid. Via kleine stapjes vooruit en soms enorme smakken omlaag, probeer ik in dit leven in contact te komen, of te blijven, met het Onbenoembare, waarnaar alle godsdiensten en esoterische systemen verwijzen, ieder op zijn wijze en op zijn niveau. Het doel van de mens die deze weg gaat, is uiteindelijk permanent met haar bewustzijn ‘in twee werelden’ te kunnen leven en anderen te laten delen in het licht dat zij aldus ervaart.’

Het hoge woord moet er maar eens uit: Andreas Burnier was vooral een diep religieus en spiritueel mens. Het is merkwaardig dat ik bij mijzelf toch enige reserve bespeur, maar dat heeft te maken met het heersende westerse intellectuele klimaat van een cultuur waarbinnen Andreas zich als hoogleraar, essayiste en romanschrijfster bewoog. De ‘goddeloze’ cultuur van NRC, Het Hollands Maandblad en de universitaire wereld voor zover het leven zich daar buiten de reservaten theologie en filosofie afspeelde. In het merendeel van de wereld is het volsterkt normaal een religieus mens te zijn en daarvoor uit te komen, maar hier zijn wij doorgeslagen naar de andere kant. Met het katholicisme van Gerard Reve kon de literaire kritiek nog net omgaan omdat in Gerard’s geloof God met een ezel paarde en dat was tenminste taboedoorbrekend, maar met de bekering van Willem Jan Otten en Vonne van der Meer (ook mensen uit de eigen intellectuele en litteraire stal) kregen de opiniemakers het echt moeilijk.

Andreas voelde zich verwant met een cultuur die de ratio hoog aanslaat, maar voelde zich tot haar terugkeer naar het Jodendom religieus en spiritueel gezien verweesd.

Het schrijven en spreken over religieus-spirituele zaken is bij Andreas, ondanks de aversie die de dominante cultuur ervoor had, altijd gewoon doorgedaan, maar zij publiceerde dat soort stukken niet in NRC en Volkskrant en andere toonaangevende media. Zij hield lezingen voor geïnteresseerde groepen en publiceerde in spiritueel getinte tijdschriften en in toenemende mate in Trouw, het dagblad met christelijke signatuur dat meer en meer ging openstaan voor andere geluiden.

In het zojuist verschenen boek *Een gevaar dat de ziel in wil*, een verzameling essays, artikelen en interviews komen alle lagen in het leven en werk van Burnier aan de orde: feminisme en homoseksualiteit, haar oorlogsverleden, haar kritiek op de wetenschap, haar cultuurkritiek, haar onconventionele standpunt in de euthanasiediscussie, en haar religieuze zoektocht die van antroposofie, Jung, het Boeddhisme, de grote wereldepn, diverse esoterische stromingen naar het Jodendom loopt.

De titel van de bundel *Een gevaar dat de ziel in wil* is ontleend aan een zin uit haar debuut *Een tevreden lach*.

‘Als ik een manuscript of gedicht onder ogen krijg waar het woord ziel in staat, gooi ik het onmiddellijk in de prullenbak’, vertelde mij eens een collega-redacteur van een literair tijdschrift. Het is typisch een uitspraak die in de tijd past, maar die niet getuigt van enige fijnzinnigheid of openheid. Je zou er toch niet aan moeten denken dat *Een tevreden lach* in de handen van deze redacteur zou zijn gekomen. Want al meteen in het eerste hoofdstuk ‘Bericht’ luidt de eerste korte zin: ‘Elk boek is een gevaar’. En vervolgens iets verderop komt

het gewraakte woord ziel: ‘gevaar hangt in mijn Volksetymologie samen met varen, varen met zee, zee met ziel. Elk boek is een gevaar dat de ziel in wil [...] Wie de ziel in wil, moet door het niets heen, dat betekent door de angst.’

Toen ik dit eerste hoofdstuk van amper vier bladzijden herlas, ervoer ik het als een samenvatting vooraf en de rest van haar oeuvre een uitwerking ervan. Eigenlijk net zoals Tenach, de joodse Bijbel, als ik zo vrij mag zijn deze vergelijking te maken: een sterk gecondenseerde vorm waaruit een kosmos van commentaren, ideeën, verhalen, gedichten en levenswijsheden, milde en ziedende profetieën zijn voortgekomen. En als er één religie en cultuur op haar lijf geschreven leek te zijn dat was het wel het Jodendom waarin zij bovendien werd geboren. Deste opmerkelijker is dit feit omdat zij pas rond haar zestigste terugkeerde naar het Jodendom, niet alleen religieus maar ook sociaal en cultureel, want in haar kennissenkring was voor die tijd nauwelijks een jood te vinden. Sterker nog, op sociale bijeenkomsten liep zij vaak met een boog om joden heen en als zij werd aangesproken door een joodse vrouw of man dan wist zij niet hoe snel zij een einde aan het gesprek moest maken.

Andreas is geboren in een sterk geassimileerd joods gezin. Haar beide ouders hadden zich bevrijd uit het keurslijf van een versteend orthodox jodendom, hun kennissenkring bestond ook uit niet-joden. Door dat laatste feit is het gezin uiteindelijk gered want door die niet-joodse contacten konden zij en haar ouders onderduiken.

Andreas was, ook al deden haar ouders nauwelijks iets aan ‘geloof’, van zichzelf uit altijd een religieus/spiritueel kind met eigen ervaringen op dat gebied. Die ervaringen stonden volkomen los van het Jodendom, dat zij seksistisch en patriarchaal vond en waar je als meisje helemaal niets te zoeken had. Dat was al een besef dat vroeg tot haar doordrong. Haar ervaringen in de oorlog, haar onderduikperiode van haar 11^e tot haar 14^e jaar in zestien gezinnen van zeer uiteenlopende religieuze en wereldbeschouwelijke signatuur, het besef van een volstrekt absurde, zinloze maar levensbedreigende vervolging vanwege dat joodszijn, het grote aantal vermoorde familieleden, vrienden en kennissen, en het na de oorlog, toen nog deels ondergronds, voortwoekerende anti-semitisme, dreven haar nog verder weg van het Jodendom.

Er zijn Joden die na de oorlog joodser dan de Opperrabbijn werden, maar er zijn er ook die er een grote angst voor alles wat joods is aan hadden overgehouden. Andreas behoorde tot die laatste categorie.

Hoe zij ten slotte toch terugkeerde tot het (liberale) Jodendom – eigenlijk is het niet eens een terugkeer, want zij had er zich nooit mee verbonden, maar zij was zich er wel van bewust (met name door de vervolgingen) dat je eenmaal jood, altijd jood blijft – is een lang verhaal met talloze gebeurtenissen dat ongeveer een periode van bijna zeven jaar beslaat.

Deze periode wordt gemarkeerd door twee data: 9 November (de dag van de herinnering aan de Kristallnacht) 1938 en de dood van haar vader op 16 september 1989. Op die herinneringsdag van de Kristallnacht gingen haar eigen ruiten aan diggelen toen zij in haar huis werd belaagd door een psychotische vrouw. Andreas haar eigen oorlogsverleden werd

getriggerd en zij dook maandenlang bij mij onder in mijn sousterrain in Amsterdam. Vanaf die tijd liet zij haar joodse oorlogsverleden in toenemende mate toe. Deels onbewust door ingrijpende dromen die zij kreeg en die zij zich de volgende dag haarscherp kon herinneren. Gedeeltelijk bewust: zo bezochten wij onder andere Westerbork, de joodse begraafplaats in Muiderberg, enkele onderduikadressen, bracht zij samen met Koos van Weringh een bezoek aan Dachau, waren wij aanwezig op de joodse begrafenis van Abel Herzberg en schreef zij in 1986 *De trein naar Tarascon*, een roman met joods thema.

‘Maar hoe zit dat dan met *Het jongensuur*, haar boek dat over de oorlogsperiode en haar onderduik gaat, en dat al in 1969 verscheen?’, zal een kenner van haar werk vragen. Andreas vertelde later hoe dit boek is ontstaan. Haar verhalenbundel *De verschrikkingen van het Noorden* was gepubliceerd, zij werkte aan *De huilende libertijn* en ineens drong dat verhaal zich op en zij schreef het in enkele weken. Daarna verdween het thema weer onder oppervlakte. Het was als een steen die in het water gegooid, het water even in beroering brengt waarna het zich weer sluit tot een spiegelend oppervlak.

Pas in 1986 in de roman *De trein naar Tarascon* komt het thema van de oorlog weer naar boven. Het is een schrijnende roman maar waar ook de volgende prachtige passage in te vinden is:

‘De ziel die op het punt staat te incarneren, is als een vogel die neerstrijkt op de tijdboom. Zodra zij is afgedwaald op een van de myriaden takken van die boom, waarop alleen de mens zich thuisvoelt, begint zij de tijd – die elders niet bestaat – lineair te ervaren en daarmee een keten van “oorzaak” en “gevolg”, oorzaken en gevolgen, die als zodanig nergens zo worden waargenomen, behalve op de tijdboom.

Ook ervaren de menselijke zielen die neerdalen op de tijdboom, daar opgroeien, zich ontwikkelen en er weer van opstijgen, zichzelf als geheel onderscheiden van hun medemensen en geheel afgezonderd van de dieren, de planten en de kosmos. [...] Voor de mensen is, zolang zij zijn geïncarneerd, de tijdboom de enige bevattelijke werkelijkheid, maar zodra zij de takken daarvan weer hebben verlaten, bevinden zij zich in de oneindige kosmos om die boom heen. Op slag weten zij weer dat alles gelijktijdig, of beter: tijdloos is, dat er geen lineaire opeenvolging van gebeurtenissen bestaat buiten het beperkte ervaringsgebied van de tijdboom, en dat zij en degenen die zij voor de van hen onderscheiden mensen hebben aangezien één geheel vormen, één vogelzwerm, veelvoudig en toch één.’

Degenen die nu meewarig hun hoofd schudden, kan ik geruststellen: dit zijn de woorden van William Baston, de hoofdpersoon uit de roman *De trein naar Tarascon*, die hij spreekt tot de priester in de inrichting waarin hij is opgenomen. Laat een zogenaamde ‘gek’ iets zeggen in een litterair boek en je zult niet worden gestenigd noch belachelijk gemaakt, maar de waarheid gebiedt te zeggen dat in deze passage veel van Andreas’ eigen gedachtengoed zit. Achter en door de woedende, wanhopige, felle, milde, poëtische, scherpzinnige, wijze en geestige passages in haar hele werk, of het nu over de romans, verhalen, gedichten of haar essayistisch werk gaat, blijft altijd haar levensbeschouwelijke visie doorklinken en horen wij de stem van de spiruele zoeker en werker in de mensheid. Maar in 1986 ten tijde van het

verschijnen van *De trein naar Tarascon* betekent Jodendom voor haar alleen nog maar kwellingen en een onverteerbaar verleden. Nog in begin 1989 zegt zij in een stuk 'Het joodse levensgevoel' (opgenomen in de verzamelbundel *Een gevaar dat de ziel in wil*) dat haar weinig aan het Jodendom bindt behalve dat verleden. In positieve zin noemt zij dan de liefde voor en gave van het woord en jeugdsentiment.

In het najaar van 1989, na de dood van haar vader, voltrekt zich (ik kan het bijna niet anders zeggen dan op deze plechtstatige manier) ineens een grote omkeer. Andreas beschreef het zelf alsof zij in een klap haar angst kwijtraakte en contact kreeg met het religieuze Jodendom. In de joodse rituelen rond het sterven en de dood herkende zij haar eigen geestelijke, spirituele innerlijke wereld. Alsof die altijd een en dezelfde waren geweest, maar gescheiden door de muur van angst. Toen ging het allemaal razendsnel. 'I feel quickened', zei ze en 'het is alsof ik op een glijbaan zit'. Zij zocht contact met rabbijn David Lilienthal van de Liberale Joodse Gemeente hier in Amsterdam, werd een trouwe sjoelbezoeker, leerde Hebreeuws en in goede Burneriaanse traditie werd in korte tijd een ruime joodse bibliotheek aangelegd, We bezochten in 1991 Israël (alle landen eromheen had Andreas bereisd, maar Israël nog nooit), maakten op vrijdagavond shabbat en zongen in de auto hele delen van de dienst en ander joods repertoire, we kregen joodse kennissen en vrienden die langzamerhand mispoche werden. In toenemende mate vlogen de joodse moppen over tafel. Andreas schafte een tallit (gebedsmantel) aan, werd opgeroepen in sjoel, en als zij thuis lernde of mediteerde, zette zij clandestien (want dat is zelfs in de liberale sjoel in Nederland voor vrouwen geen gebruik) een keppel op. We seiderden, met grote intensiteit beleefden we de Hoge Feestdagen, de mezoezes werden aangeslagen, en er kwam geen garnaal of uitgebakken spekje meer het huis in. Kortom wij begonnen een liberaal joods leven te leiden. In toenemende mate schreef Andreas artikelen en gaf lezingen over joodse onderwerpen. Of misschien is het beter te zeggen: zij schreef en sprak over onderwerpen waarmee zij zich altijd al bezig hield maar nu in een joodse 'verpakking' zoals zij het zelf noemde. Vooral de esoterische joodse traditie, de kabbala, had haar bijzondere belangstelling. Samen met rabbijn David Lilienthal, de andere liberale rabbijnen en de publiciste Manja Bakker werkte zij aan een nieuwe vertaling van het Hebreeuws gebedenboek, de siddeer van de Liberale Gemeente, die inmiddels is verschenen. Zij was medeoprichtster van Crescas, een educatief centrum voor zowel liberale als orthodoxe joden, en gaf zelf lessen.

Andreas' leven lijkt een bijna klassiek verhaal: op het verhaal van de Verloren Zoon (om maar eens iets van de concurrent te noemen), het verhaal van de zoektocht naar de schat die al die tijd onder de troon in het paleis lag en de talloze heldenverhalen, zwerftochten met gevaarlijke avonturen, die eindigen met de gelukkige thuiskomst en meestal einde verhaal. Maar Andreas' terugkeer naar het Jodendom betekende niet het totale verdwijnen van al haar kwellingen en haar angsten. Als je thuiskomt kun je je wapenrusting die je gedurende zwerftocht nodig had om te overleven aan de muur hangen, maar dat betekent ook dat je opnieuw kwetsbaar wordt. De roman *De wereld is van glas* die in 1996 verscheen, is geen roman die je verwacht na een gelukkige thuiskomst, maar een boek dat de bittere zijde van

Andreas' realiteit laat zien. De essentie van haar wanhoop beschrijft zij in het eerste hoofdstuk in een brief aan een onbekende rabbijn:

'Wat ik u wil vragen, is niet waarom deze wereld in vele opzichten zo afschrikwekkend is. [...] Min of meer nauwkeurige antwoorden op de vraag naar het kwaad en het lijden kan ik wel zelf in de literatuur vinden, bij de boeddhisten, de kabbalisten. Mijn vraag aan u is, waarom ik nog zo vastzit aan mijn woede over alle grofheid, de moedwillige lelijkheid, de kwaadaardigheid en het onschuldige, daaruit voorkomende lijden in deze wereld. Waardoor ben ik in deze put gevallen en hoe kan ik eruit ontsnappen? Zou ik gelijk Jozeef in de Tora, door mijn eigen naïeve bothed in de put zijn beland en zal ik, zoals Jozeef, na nog zwaardere beproevingen, uit mijn keteningen worden gered? Zal ik tenslotte ooit iets voor de innerlijke bevrijding van anderen kunnen betekenen? Is het narcistische hoogmoed om daarnaar te verlangen en te streven?'

Elk boek is een gevaar dat de ziel in wil. Maar wie de ziel in wil, moet door de omgekeerde wereld heen, door de leegte, door de angst, door het niets. Dit zijn Andreas' eigen woorden uit haar debuut. Door die de omgekeerde wereld is zij gegaan en vervolgens heeft zij die nooit volledig achter zich kunnen laten. Andreas omgekeerde wereld is voor het grootste deel het oorlogslot dat haar en haar volk heeft getroffen en dat haar tijdelijk heeft afgesnoerd van het Jodendom. Het Jodendom dat zij gelukkig in al zijn positieve rijkdom heeft teruggevonden. Want als er een levensbeschouwing is die haar op het lijf was geschreven, dan was het wel het Jodendom. In het volk, de cultuur en de religie konden veel facetten van haar fascinerende persoonlijkheid en haar voorliefdes een plaats vinden: de innige band tussen cultuur en religie, humor en ernst, het triviale en het Hogere, het levenslange leren, maar ook de speelse jongeling, de scherpzinnige en creatieve denker, de moederlijke huisvader, de geleerde waarin ratio en het niet-rationele samengaan, de ziedende profetes, de geïnspireerde leraar, de mysticus, de minnaar en geliefde uit Shier Ha'shierim.

Moge - zoals Joden zeggen voor de overledene - haar ziel worden gebundeld in de bundel van het eeuwige leven en het eeuwige licht.

